

MIKUSI BALÁZS A Rákóczi-induló

Voltaképpen mi köze van a Rákóczi-indulónak Rákóczihoz? Miért jelent meg Liszt első Rákóczi-feldolgozása Erkel Ferenc lejegyzésében? És hogyan került Berlioz világhíres Rákóczi-indulójának eredeti kézírata éppen az Országos Széchényi Könyvtárba? A gyönyörű korabeli kéziratok és kottanyomtatványok megtekintése közben mindezekre a kérdésekre is választ kaphat, aki meglátogatja a nemzeti könyvtár Zeneműtárának olvasótermében látható kamarakiállítást.

A Rákóczi-induló történetével kapcsolatos dokumentumok bemutatását a dátumok véletlen egybeesése motiválta, hiszen az idén egyszerre emlékezünk a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke 300., illetve Liszt Ferenc születésének 200. évfordulójára. A Zeneműtár gazdag gyűjteményéből válogató kiállítás ennek megfelelően különös figyelmet szentel az indulót több alkalommal is feldolgozó Liszt személyének: a hat témakör közül a harmadik és a negyedik kifejezetten a zeneszerző és az induló kapcsolatával foglalkozik, míg az első kettő a Rákóczi-induló kialakulását és népszerűvé válását, az utolsó kettő pedig a Liszt műveivel párhuzamosan más komponisták által készített Rákóczi-feldolgozásokat mutatja be.

Az induló születése

A ma Rákóczi-indulóként ismert dallam az ún. Rákóczi-nótából származik. Utóbbi története legalább a XVII. század közepéig nyúlik vissza: a *Vietórisz-kéziratban*, a *Kájoni kódexben* és Náray György *Lyra Coelestis* című gyűjteményében (1695) egyaránt felbukkannak a később „Hej, Rákóczi, Bercsényi” szöveggel ismertté vált „nóta” változatai. A dallam használatban maradt egészen a XIX. század kezdetéig, amikor immár szövegtelen, cikornyás díszítésekkel elhalmozott, formai szempontból pedig két eltérő karakterű szakaszt egymás mellé állító hangszeres változatai is népszerűvé váltak – ezek legsikerültebbikét ismerjük ma Rákóczi-indulóként.

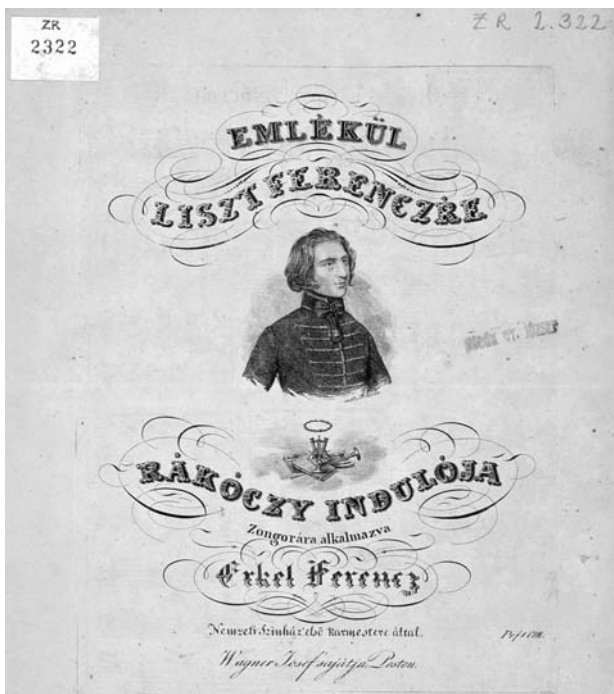
A Rákóczi-nóta nyomán írt induló szerzője nem azonosítható teljes bizonyossággal, de a legvalószínűbb feltevés szerint Nikolaus Scholl, a 32. számú császári és királyi gyalogezred Esterházy-szolgálatban álló karmestere alakíthatta ki a dallam ma ismert formáját a neves prímás, Bihari János előadásától ihletve. Az erre vonatkozó adatok többsége az 1860-as évek elején

kirobbant sajtópolémia során került felszínre, amelyet az 1860 augusztusában megindult *Zenészet Lapok* hasábjain követhetünk a legrészletesebben. A sajtóban folytatott vita visszatekintve ugyanakkor valamelyest okafogyottnak tűnik, hiszen az induló két legkorábbi zongoraváltozata, amelyek az 1820-as években Bécsben jelentek meg, egyaránt Schollt nevezi meg szerzőként. Ez a tudás azonban hamarosan feledésbe merült, s a negyvenes évek kiadványaiban – így például Franz Jüllig *Ungarische National Melodien* gyűjteményében – már csupán mint „Rákóczy-induló” tűnik fel a mű a komponista nevének említése nélkül.

Erkel Ferenc

Erkel, aki az 1830-as években Magyarország egyik legkiválóbb zongoraművészeként vált ismertté, különösen sokat tett a Rákóczi-dallamok népszerűsítéséért. Mint a *Honművész* folyóirat beszámol róla, 1838. november 30-án a pesti Magyar Színházban *Erkel úr, hangáskarmester, saját szerzeményéből phantásiát és változatokat játszott zongorán, orchestrum kísérettel, Rákóczynak erdélyies nótájára*. Néhány hónappal később, 1839. március 31-én pedig Erkel – egy Joseph Menter müncheni gordonkaművésszel közös hangversenyén – a *Phantasia klavirra az erdélyi Rákóczi-dal themájára* című művet tűzte műsorra.

Míg a fenti kompozíciókat csak címről ismerjük, a Rákóczi-induló egy későbbi, Erkel-féle feldolgozása 1840 januárjában már nyomtatásban is megjelent *Emlékkül Liszt Ferenczre* felirattal. Liszt ugyanis (amint arra még visszatérünk) a pesti Nemzeti Színházban január 4-én tartott hangversenyén kirobbanó sikert aratott az induló előadásával, s Erkel ennek az élménynek a hatását próbálta megragadni a maga változatában, amely alig néhány héttel Liszt koncertje után került a boltokba. Mint a *Honművész* folyóirat recenziója fogalmazott, *az alkalmazó törekvése [az indulót] oly modorban, miként Liszt úr játszása, minél közelítőbbleg közölni 's mint tapasztaltuk, Liszt úrnak egy-két sajátságait leróva, mellyeket Erkel úr hihetőleg készakarva nem utánzott, nagyobb részint sikerülve is közli*. Az Erkelrel jó barátságban álló Wagner József által kiadott feldolgozás több kiadást is megért, és a kevésbé képzett billentyűs játékosok kedvéért egyszerűsített formában is megjelent *Rákóczy indulója könnyű módszerben zongorára* címmel – nem egyértelmű azonban, hogy a könnyített változatot vajon maga a zeneszerző készítette-e, vagy a kiadó mást kért meg a többnyire rutinszerű átalakítások elvégzésére.

Erkel Ferenc: Emlékül Liszt Ferenczre, Rákóczi indulója
(Pest: Wagner, 1840, OSZK)

Liszt Ferenc első feldolgozásai

Amikor Liszt 1839 decemberében – több mint másfél évtizedes távollét után – ismét Magyarországra érkezett, rendkívüli fogadtatásban részesült. Az ünnepségek fénypontja a már említett, 1840. január 4-i hangverseny volt, amelynek végén Festetics Leó gróf vezetésével hat magyar főúr drágakövekkel kirakott díszkardot vitt a színpadra (a pengébe vésett felirat szerint) *A' nagy művésznek, Liszt Ferencznek, művészi érdeme' és buzgó hazafisága' méltatásául*. A zeneszerző számára bizonyára megható emlék maradt ez a jelenet, egy későbbi, 1847-ben a bécsi Haslinger kiadónál megjelent Rákóczi-feldolgozását ugyanis a kardot átadó hat arisztokratának ajánlotta.

A Rákóczi-induló a nevezetes pesti hangversenyen megszólalt változatát Liszt ugyancsak Haslingernél tervezte megjelentetni már 1840 januárjában, a bécsi cenzúra azonban közbelépett. Alighanem ennek is köszönhető a Liszt-féle előadást „modellező” változatok gyors megjelenése: Erkel imént említett *Emlékül Liszt Ferenczre* feldolgozása, illetve Georges Micheuz *Rákóczy Marsch* változata (a címlap szerint: *ahogyan azt maga Liszt úr a koncertjein játszotta*) egyaránt a betiltott Liszt-eredeti „pótlására” vállalkozott. A mai érdeklődő számára azonban már az annak idején kiadatlanul maradt forma is hozzáférhető, ugyanis az minden valószínűség szerint a kiállításunkban látható *Rakoczy Marsch* feliratú szerzői kéziratban fennmaradt (datálatlan) változattal azonos.

Liszt Ferenc későbbi feldolgozásai

Négy évvel a Haslinger-féle kiadás után, 1851-ben Liszt újabb változatban adta közre a Rákóczi-indulót a lipcsei Kistner kiadónál: ez a *Marche de Rakoczy* igazi „népszerű kiadás”, amely a zongorázó nagyközönség igényeit és technikai lehetőségeit igyekezett szem előtt tartani. Alig két évvel később pedig a berlini Schlesinger kiadónál jelent meg újabb Liszt-féle feldolgozás a Rákóczi-indulóból, amely a *Magyar rapszódia*k sorozat tizenötödik darabjaként vált közismertté. Az eddigi, kivétel nélkül zongorára szánt változatok nyomán a zeneszerző a hatvanas évek közepén végül zenekarra is átdolgozta az indulót. E minden szempontból teljesen új forma bemutatóját maga Liszt vezényelte Pesten 1865. augusztus 17-én, szűk két héttel később tartott szólóhangversenye után pedig éppen az új feldolgozás zongoraátírata kapcsán írta a *Zenészeti Lapok*, hogy *ami ez induló eljátszását követé, az nem volt többé taps, az egy nemzet egekig ható megdicsőítése volt, melylyel nagy fiát a legelső kiválasztottak dicső trónusára emelte*. A nagy siker ellenére a zeneszerző csak évekkel később, 1871-ben jelentette meg a zenekari változatot a lipcsei Schuberth kiadónál, a halogatással bizonyára a Berlioz-féle (a következő pontban bemutatandó) zenekari feldolgozással való nyílt rivalizálást próbálván elkerülni. Amint egy a kiadás évében írott levelében megfogalmazta: *Amíg Berlioz – aki a maga »Rákoczy«-ját a »Faust elkárhozása«-ban nekem ajánlotta – életben volt, (...) nem akartam előrukkolni az én zenekari változattal*.

Hector Berlioz

Berlioz 1846 elején Pestre látogatott, hogy február 15-én és 20-án két zenekari hangversenyen ismertesse meg a magyar közönséget műveivel. Amint az hasonló vendégszereplésekkor szokásos volt, a zeneszerző egy népszerű nemzeti dallam feldolgozásával is megpróbált a helyi publikum kedvében járni – így született meg a Rákóczi-induló máig legismertebb változata.

Emlékirataiban Berlioz részletesen beszámol róla, milyen izgalmat keltett Pesten a készülő Rákóczi-feldolgozásnak már csak a híre is. Petrichevich Horváth Lázár, a *Honderú* folyóirat szerkesztője például még a zenekari szövegeket sokszorosító másolatot is felkereste, hogy mennél előbb megismerhesse az új kompozíciót. Látogatása után pedig mindjárt Berliozhoz szaladt, s aggódva faggatta a zeneszerzőt, a téma halk bevezetése vajon nem fog-e csalódást jelenteni a közönség

számára, amely a Rákóczi-induló erőtlől duzzadó, diadalmas előadásaihoz szokott. A hangverseny azonban Berlioz döntését igazolta, hiszen (mint memoárjaiban olvashatjuk) *e váratlan bevezetésre a közönség néma maradt, de mikor egy hosszú crescendóban fúgaszerűen megszólaltak a téma töredékei, a nagydob tompa, távoli ágyúdörgéshez hasonló ütéseitől megszakítva, a teremben leírhatatlan moraj kezdett forrongani, s abban a pillanatban, mikor a felszabadult zenekar, mint valami vad kézitusában, nekieresztette oly soká visszartartott fortissimóját, hallatlan ordítózás, lábdobogás rázta meg a termet. (...) Bölcsen tettem, hogy a Rákóczi-indulót a hangverseny végére állítottam, mert bármi következett volna utána, elveszett volna.*

Alighanem a nagy sikernek köszönhető az is, hogy Berlioz Rákóczi-indulójának eredeti kézírata végül is Pesten maradt: a zeneszerző minden bizonnyal további előadások reményében adta azt a Nemzeti Színház zenekarát vezető Erkel Ferencnek.

A kéziratos partitúra így végül is Erkel hagyatékából került az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe 1904-ben.

Az 1860-as évek

Berlioz feldolgozásának sikere nyomán a Rákóczi-induló népszerűsége tovább nőtt szerte az országban – az 1848–49-es szabadságharc bukása azonban egy csapásra véget vetett a nyilvános előadások sorozatának, hiszen a forradalmi dallam bármilyen formában való felidézése immár politikailag veszedelmessé vált. A szigorú tilalom csak az ötvenes évek végén, a Monarchia csapatainak Itáliában elszenvedett soro-

zatos vereségei nyomán vesztette erejét: az 1853-ban alapított Filharmóniai Társaság zenekara először 1859 novemberében tűzte műsorra az indulót (egyelőre tapintatosan mint Berlioz *Pesti emléké*t tüntetve fel azt a plakátokon).

A hegedűs Reményi Ede, aki maga is emigrációba kényszerült a világosi fegyverletétel után, 1860 januárjában amnesztiával tért vissza Magyarországra,

és első pesti hangversenyén a Rákóczi-indulót is előadta. Saját feldolgozását, amely néhány hónappal később nyomtatásban is megjelent, Mosonyi Mihály éles szavakkal bírálta meg a *Zenészet*i Lapokban, hangsúlyozva, hogy az induló közismert dallamához a zeneszerzőnek a legnagyobb alázattal kellett volna közelítenie: *A Rákóczi-Induló éppen az a magyarnak, a mi Homér Iliádját a görögnek, a Talmud a zsidó nemzetnek, a Biblia a kereszténységnek, s a Korán a törököknek. Nemzeti szent ereklyénk ez nekünk, melyhez meszeszerű történeti emlékek csatolnak, s melynek eredetét sötét homály tülka*

Hector Berlioz: Rakoczy Marche Hongroise – zenekarra
(szerzői kézirat, 1846, OSZK)

fed. (...) Oly páratlan zenedarabunk az, melynek sem dallamán, sem összhangzati kíséretén, avagy éppen külalakján, nem szükség valamit változtatni; mert az első mérettől [azaz ütemtől] kezdve az utolsóig, egyformán merész s méltóságos kifejezéssel bír, s a legszkrázóbb tüzet egyesíti a zenei nagyszerűség eszményképével. Olyan az mint a szentírás, melynek szövege csak addig szent s valódi, míg meg nincs hamisítva. (...) Reményi úr, fent nevezett átírátaival élet-eret sértő nehéz sebet vágott eme nemzeti szentélyünk oltárfáján, mert a Velencei farsang módjára, ugronc-polcot csinált abból, hogy rajta művészi halál ugrásokat mutogathasson a bámuló közönségnek.

A politikai légkör enyhülésével az 1860-as években már egyre-másra jelentek meg a Rákóczi-induló továb-

bi feldolgozásai. Bizonyára az ekkor országszerte ismét megélénkülő érdeklődésnek köszönhető, hogy népzene-kutatóink utóbb oly gyakran gyűjthették fel a Rákóczi-indulót egy különlegesen ünnepi – a lakodalmat lezáró – funkcióban.

A Rákóczi-induló szövegei

A Zeneműtár folyosójának fali vitrinjeiben bemutatott dokumentumokat az olvasóteremben két állóvitrin is kiegészíti, az induló későbbi befogadástörténetének egy különleges aspektusába engedve bepillantást. A Rákóczi-nótából való kialakulásakor addigi szövegét értelemszerűen elvesztő hangszeres induló-dallamra a XIX. század közepétől fogva ugyanis gyakran „húztak rá” új textusokat, amelyek szépen példázzák a politikai helyzet mindenkori változásait is. Engeszer Mátyás az 1860-as évek elején megjelent férfikara például Szerdahelyi József korábbi szövegét használja fel, mely az indulójelleg helyett az ideális hazaszeretetet hangsúlyozza (*Üdv, hazánkon égi fény, /*

Nemzet öre, tiszta lény), s hasonlóan himnikus karakterű Huber Károly az 1880-as évek közepén kiadott kórusának szövege is: *Szent szabadság, áldva légy! / Ez szíveink hű szava rég.* A XX. század első éveiben azonban a militáris hangulat válik uralkodóvá. Hackl Lajos férfikarának Fáy Elek költötte szövege már kifejezetten harcra biztat (*Rajta magyar, jön az ellenség / Védd a hazát, örök igazát*), míg Jámbor Simon kiadása egyszerűen Petőfi közismert sorait illeszti a dallam alá: *Trombita harsog, dob pereg, / Kész a csatára a sereg.* A talán máig legismertebb – Wekerle László tollából származó – szövegből pedig nem nehéz kihallani a Trianon utáni esztendőök revizionista elszántságát: *Magyarok Istene, rontsd a labanc hadát! / Közeleg az óra, csatariadóra, / Hogy a magyar akarat, csatavasa, viadala / mentse meg a szomorú hazát! / Magyarok, hej! Vavrincez Béla az ötvenes években született kórusművének Vargha Károly írta szövegében ugyanakkor a hasonlóan harcias tartalom (*Riad a kürt szava, dobban az ifjú szív*) immár félreérthetetlen mozgalmista felhangokat nyer, amikor újra meg újra a vörös ég és a lobogó tábortűz kerül szóba.*

Liszt Ferenc: Rákóczi Marsch – zongorára (szerzői kézirat, 1840, OSZK)

A Zeneműtár az Országos Széchényi Könyvtár (1827 Budapest, Budavári Palota F épület) VI. emeletén található. A 2011. június 14-én megnyílt A Rákóczi-induló című kamarakiállítás 2011. december 22-ig látogatható. Nyitva tartása az olvasóteremével azonos: keddtől péntekig 10 és 18 óra között, szombaton 10 és 15 óra között.